

Отрощенко І. В.

ORCID: 0000-0003-3508-7954

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського ступу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

РЕРІХИ ТА ПАНЧЕН-ЛАМА ІХ: У ГОНИТВІ ЗА ЛЕГЕНДОЮ

Ключові слова: буддизм, родина Реріхів, Панчен-лама ІХ, Ю. М. Реріх, Монголія, Тибет, Шамбала.

30 березня 1924 р. в щоденнику О. І. Реріх уперше згадується Таші-лама – Панчен-лама ІХ Тхуптен Чок’ї Німа (1883–1937) [3, с. 243]. Панчен-лама від XVII ст. і до сьогодні – друга особа в традиції північного буддизму після Далай-лами. Його резиденція розташована в Західному Тибеті в монастирі Ташілгунпо. Наприкінці 1923 р. Панчен-лама ІХ залишив Тибет на знак незгоди насамперед з податковою політикою Лхаси і, зрештою, оселився в Китаї. За припущеннями окремих дослідників, Реріхи могли почути про втечу тибетського ієрарха наприкінці 1923 р. в Дарджилінзі, оселившись на віллі, де в 1910–1912 рр. зупинявся Далай-лама XIII після втечі з Лхаси [1, с. 248]. Відповідно, і за нових мешканців це місце часто відвідували тибетські прочани та лами.

Легко уявити, що Панчен-лама ІХ стає постаттю, знаковою для Реріхів унаслідок його зв’язку з доктриною Калачакри, легендарною країною Шамбалою та бодгісатвою Майтреєю. Тибетці вірять, що в панчен-лам є особливий зв’язок із Шамбалою, що робить їх унікальними авторитетами у всьому, що пов’язане з цим царством. Адже вважається, що колишнім втіленням цієї лінії був Манджушрі-кірті, цар, який об’єднав касти Шамбали, а майбутнім стане Рудрачакрін, цар, який знищить сили зла [16, с. 185]. Вочевидь дотримувалися таких переконань і Реріхи. У лекції 1929 р. “Тибет – країна снігів” Ю. М. Реріх зазначає: «Багато років тому Ташілунпо вважався центром містичного вчення Калачакра, “Колесо Часу”, що походить з таємничої країни Шамбали, свята святих тибетського та монгольського буддизму... У своєму майбутньому втіленні Його Святість (Таші-лама) переродиться як Рігден Дакпо, майбутній

правитель Шамбали, якому призначено підкорити носіїв зла і встановити царство Майтреї, будди майбутнього. Вчення Шамбали – це таємне вчення Тибету та Монголії, а Його Святість Таші-лама розглядається як головний тлумач вчення в цьому світі» [9, с. 277]. «“Таші-Лама видає перепустку в Шамбалу”... Досі приїжджають деякі люди до Таші-Лами з прямим проханням дати їм таку перепустку», – напише в 1935 р. Реріх-старший [8, с. 205].

Водночас цікаво, що, попри всю поважність інституту панчен-лам, і зокрема Панчен-лами IX, схоже, що до втечі останнього з Тибету Реріхи про нього не згадували. Хоча про майбутню подорож родини Реріхів у Тибет до Далай-лами в щоденнику О. І. Реріх уперше згадується ще 2 квітня 1922 р. Кількома місяцями пізніше О. І. Реріх багато розповідає своїй американській послідовниці З. Ліхтман про Тибет, Далай-ламу, як його обирають тощо [14, с. 97]. Проте не згадує про “духовного главу” Тибету, як пізніше називатимуть Панчен-ламу IX Реріхи. Однак той факт, що буддійський ієрарх такого рангу розсварився з Далай-ламою, залишив Тибет і опинився “в межах доступності” в такий непростий для Східної Азії період часу, як 1920–1930-ті рр., зробив його дуже цікавою постаттю для дипломатів і розвідників низки країн. Схоже, що тут побачили для себе вікно можливостей і Реріхи. І йшлося не лише про духовний вимір. Із 1924 р. і до середини 1930-х рр. М. К. Реріх використовував фактор Панчен-лами у своїх контактах із радянськими, монгольськими, японськими та американськими посадовцями. Акценти змінювалися залежно від сторони, з якою намагався домовитись амбіційний художник.

Ще в Сінцзяні, під час Центральноазійської експедиції (1925–1928), Реріх-старший розповідав, що він має витягти Панчен-ламу до Монголії, щоб уже звідти разом вирушити звільнити Тибет від англійців. Наприкінці 1926 р., перебуваючи в Улан-Баторі, М. К. Реріх знову наполегливо порушував питання потреби сприяння поверненню Панчен-лами до Тибету. При від’їзді художник дав своїм послідовникам Ліхтманам вказівки для розмови з М. А. Триліссером (заступник голови ОДПУ при РНК СРСР), рекомендуючи повідомити тому, що Таші-лама прагне приїхати до Зовнішньої Монголії, оскільки “має виконати пророцтво і прийти благословити Нову Еру” (цит. за: [11, с. 190–191]). Цікаво, що трохи раніше, у 1924–1925 рр., закликати тибетського втікача до монгольської столиці безуспішно намагався давній знайомий Реріха-старшого, представник Тибету в СРСР А. Доржів [2, с. 133–134]. І тут до духовного та політичного аспектів ставки Реріхів на тибетського ієрарха-втікача додається ще один аспект –

наротив А. Доржієва, один з низки наротивів великого бурятського лами, які визначили діяльність родини Реріхів у 1920-ті рр.

Під час Центральноазійської експедиції Реріхи усвідомлювали, що “не скрізь можна виявляти відданість одному Т[аші] Л[амі]... Прибійники Т[аші] Л[амі] під підозрою” (9 лютого 1925 р.) [4, с. 329]. Проте, врешті-решт, посольство “західних буддистів” було зупинене тибетцями на підступах до Нагчу, попри тибетський паспорт, виданий М. Реріху в Улан-Баторі, і не змогло потрапити до Лхаси. Після 5 місяців зимівлі маршрут каравану довелося змінити і спрямувати його до Дарджилінга. Розчарований та ображений на тибетську владу мислитель починає тлумачити втечу Панчен-лами як поворотний момент у долі Тибету: “Справді, Таші-Лама, на відміну Далай-Лами, був джерелом духовних знань... Ми можемо переконатися, що найкраща частина Тибету йде за Таші-Ламою. Навіть прості солдати стверджують, що найкращі лами покинули Тибет” [13, с. 480].

Залишається невирішеним питання: чи зустрічався хтось із Реріхів із Панчен-ламою? Про те, що Реріхи підтримували таємний зв'язок з Панчен-ламою через його наближених, свідчать, зокрема, записи в щоденниках О. І. Реріх та її американських послідовниць та учениць. 19 липня 1928 р. в щоденнику О. І. Реріх згадується “сьогоднішній візит (представника) Т[аші-]Лам[и]” і зазначається: “Багато чого, що незручно сказати самому Рімпоче, він вклав іншому” [6, с. 368–369]. Наступного дня в щоденнику зазначається, що саме тепер для Панчен-лами настає час діяти як “помічнику Шамбали”, що має очистити Лхасу від “безбожних”, і додається: “Т[аші-]Л[ама] має укласти договір з Китаєм, щоб війська були не завойовниками, а визволителями. У нього буде таємний радник Америки” (20 липня 1928 р.) [6, с. 369]. У щоденнику Е. Ліхтман¹ від 20 травня 1929 р. згадується “лист від представника Та[ші]-Ла[ми] про те, що він просить рекомендаційного листа для Т. Л. від Американських Установ, від Буддійського центру”² (цит. за: [15, с. 140]).

Тут треба зауважити, що місія спілкування з Панчен-ламою від початку покладалася переважно на Ю. М. Реріха, майбутнього видатного буддолога та тибетолога. Перший такий (з багатьох) запис у щоденниках О. І. Реріх зустрічається 7 липня 1925 р. [5, с. 163]. Незабаром М. К. Реріх надіслав з Хотану листа радянському наркому

---

¹ Естер Ліхтман – одна з учениць та найближчих сподвижників Реріхів (до 1935 р.), членкиня реріхівського “Кола” в Нью-Йорку.

² Буддійський центр якийсь час існував при першому Музеї М. Реріха в Нью-Йорку.

Г. В. Чичеріну³, де, зокрема, пропонував: “Прошу вас прийняти мого сина. Прошу вислухати все йому довірене і призначити його тим, хто перебуває при Т[аші-]Л[ами]. Як ви побачите з його доповіді, це призначення та чин монгольський абсолютно потрібні” [5, с. 183; 11, с. 136]. 6 вересня 1925 р. вже йдеться про те, Юрій має їхати “з Хот[ану] прямісінько до Т[аші-]Л[ами]” [5, с. 215]. “М. К.⁴ розробив дуже важливий план – Юрію доведеться поїхати до Таші-лами в Монголію до поїздки додому в Кулу. Бо з ним почати справу легше, ніж через банкірів тут чи [через] Росію. Це план величезної ваги”, – напише через чотири роки З. Ліхтман (11.07.1929) [14, с. 451]. Як тільки члени Маньчжурської експедиції (1934–1935) прибули до Пекіна у грудні 1934 р., Юрій Реріх зв’язався з представником Панчен-лами. Він розраховував, що “буде гарний шанс увійти у справу” (цит. за: [12, с. 203]).

З огляду, зокрема, на записи в щоденниках О. І. Реріх можна впевнено казати, що контакти Реріхів з Панчен-ламою, принаймні через його представників, тривали щонайменше до 1935 р. включно. Наприклад, Знамено миру, символ, пов’язаний із Пактом Реріха⁵, планувалося передати “Таші-Ламі та Монголії⁶, щоб воно майоріло над храмами” (19 липня 1931 р.) [7, с. 234]. 11 липня 1935 р. М. К. Реріх розповідав на зібранні у князя Дечігдонрова самому князеві та монгольському чиновництву, що Таші-лама привітав Знамено миру.

Реріх-старший був спраглий “до будь-яких новин про вічно невлomorphicого Панчен-ламу та до будь-якої можливості поспілкуватися з духовенством, афільованим із ним” [17, с. 419]. Саме це, на думку Дж. Маккеннона, і привело мандрівників під час їхньої Маньчжурської експедиції до монастиря невеличкого поселення Байлінмяо⁷, громада якого була прихильна до Панчен-лами і де сам він неодноразово бував у 1934–1936 рр. У щоденнику Маньчжурської експедиції Ю. М. Реріха за 9 травня 1935 р. є такий запис: “Цікава розмова з представником

---

³ Про цей лист згадується в щоденнику О. І. Реріх у записі від 24 липня 1925 р.

⁴ Мається на увазі М. К. Реріх.

⁵ Пакт Реріха – перший міжнародний договір, спрямований на захист мистецьких і наукових установ та історичних пам’яток (підписаний 15 квітня 1935 р.).

⁶ Найімовірніше, мається на увазі Внутрішня Монголія, на землях якої в цей час перебувала члени Маньчжурської експедиції, а саме тодішній лідер Внутрішньої Монголії князь Демчигдонров (Де ван), з яким Реріх та його старший син тоді налагодили контакти.

⁷ Байлінмяо (тодішня провінція Суйюань) стало відомим завдяки тому, що в 1934–1936 рр. там розташувався уряд автономної внутрішньомонгольської держави під проводом Демчигдонрова.

Таші-лами. Пропонує дім Його Святості” [10, с. 173]. Тоді представник Панчен-лами пропонував Реріхам, які в рамках цієї експедиції мандрували околицями Гобі, тимчасово зупинитися в приміщенні, побудованому князем Де для опального тибетського ієрарха. Врешті-решт, Панчен-лама IX помер у Джекундо у грудні 1937 р., так і не повернувшись до своєї резиденції в Ташілгунпо.

Що ж насправді пов’язувало Реріхів і Панчен-ламу IX, чи зустрічався хтось із Реріхів із самим владикою, про що вони говорили чи листувалися? Можливо, тибетський ієрарх, перебуваючи в Пекіні або на теренах Внутрішньої Монголії, час від часу контактував з ними, зокрема відповідаючи на листи, переважно з ввічливості? Одне можна сказати напевно: мрії обох сторін щодо обов’язкового повернення Панчен-лами IX до Тибету, нехай і воєнним шляхом, цілком збігались, але їм не дано було здійснитися.

Література:

1. Андреев А. И. Гималайское братство: Теософский миф и его творцы (Документальное исследование). СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. 433 с.
2. Кузьмин С. О деятельности Панчен-ламы IX во Внутренней Монголии и Маньчжурии // Проблемы Дальнего Востока. 2014. № 6. С. 132–142.
3. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 4. М.: Прологъ, 2009. 344 с.
4. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 5. М.: Прологъ, 2009. 352 с.
5. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 6. М.: Прологъ, 2009. 352 с.
6. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 8. М.: Прологъ, 2010. 520 с.
7. Рерих Е. И. Записи Учения Живой Этики: в 25 т. Т. 11. М.: Прологъ, 2011. 552 с.
8. Рерих Н. К. Врата в будущее. Рига: Виеда, 1991. 227 с.
9. Рерих Ю. Н. Тибет и Центральная Азия: Статьи, лекции, переводы. Самара: Агни, 1999. 359 с.
10. Рерих Ю. Н. Тибет и Центральная Азия. Т. II: Статьи. Дневники. Отчёты / Сост., предисл., прим. В. А. Росова. М.: Рассанта, 2012. 280 с.
11. Росов В. А. Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби. Книга I: Великий План. СПб.: Алетейя; М.: Ариаварта-Пресс, 2002. 272 с.

12. Росов В. А. Николай Рерих: Вестник Звенигорода. Экспедиции Н. К. Рериха по окраинам пустыни Гоби. Книга II: Новая Страна. М.: Ариаварга-Пресс, 2004. 304 с.

13. Рябинин К. Н. Развенчанный Тибет. 1928 / Редакция и подготовка к изданию А. М. Кадакина. Магнитогорск: Амрита-Урал, 1996. 736 с.

14. Фосдик З. Г. Мои Учителя. Встречи с Рерихами. (По страницам дневника: 1922–1934). М.: Сфера, 2002. 800 с.

15. Andreev A. Дневник Э. Лихтман: Рерихи в Кулу (1929–1934) // A. I. Andreev & Dany Savelli. Рерихи. Мифы и факты. Сборник статей. Нестор-История, 2011. P. 108–154.

16. Bernbaum E. The way to Shambhala. L. A.: J. P. Tarcher; N. Y.: Distributed by St. Martin's Press, 1989. 318 p.

17. McCannon J. Nicholas Roerich: The Artist Who Would Be King. University of Pittsburgh Press, 2022. 632 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv30pnv7r>

UDC 32:297

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-414-9-25>

Shestopalets D. V.

ORCID: 0000-0002-3365-3329

Ph.D., Junior Research Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

MUSLIM MINORITIES, RELIGION-STATE RELATIONS AND THE DILEMMAS OF INSTITUTIONALIZATION OF ISLAM IN CONTEMPORARY EUROPE

Key words: Islam, Europe, state, Muslims, institutionalization.

In the past several decades, the issue of institutionalization of Islam has consistently come to the fore in the socio-political spheres of many European countries. On the one hand, the creation of various organizations that aspired to speak for a segment of the Muslim population could be viewed as a natural social process and an inevitable part of Muslims' attempts to uphold their rights and freedoms in predominantly secular – but at the same time historically Christian – milieus. Likewise, the